

ความคิดเห็นต่อบทความเรื่อง “การเขียน” วัฒนธรรมชุมชน : บทวิพากษ์กระแสต้านโลกานุวัตร/ภีวตัน ของ ยุคติ มุกดาวิจิตร

กาญจนา แก้วเทพ*

งานเขียน : เครื่องมือสร้างอำนาจ?

บทความเรื่อง “การเขียน” วัฒนธรรมชุมชน : บทวิพากษ์กระแสต้านโลกานุวัตร/ภีวตัน ของคุณยุคติ มุกดาวิจิตร (ต่อไปจะเรียกว่า “ผู้เขียน”) ผู้เขียนพุ่งความสนใจไปที่เรื่องการเขียนในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านโดยอาศัยกลยุทธ์ต่าง ๆ ของการสร้างวาทกรรม เช่น การอ้างว่าไปอยู่ ณ ที่นี้ การสร้างคู่ตรงกันข้าม การสร้างระยะห่าง ฯลฯ โดยผู้เขียนมีคำถามหลัก และมีข้อสรุปหลักว่า การนำเอาการเขียนมาสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนั้น ส่งผลลัพท์ให้ข่าวสารเนื้อหาสาระ (message) ที่ออกจากกระบวนการดังกล่าวในส่วนที่เกี่ยวกับ “ภาพของชุมชนชนบท” กลายเป็นงานของ “การสร้างภาพ” (construct) (ซึ่งมีนัยยะไปในทางลบ กระเด็ดไปในทางบิดเบือน) มากกว่าจะเป็น “การสะท้อน” (reflect) (ซึ่งมีนัยยะไปในทางบวกว่าเป็นการว่าไปตามเนื้อหา)

ณ จุดนี้ ผู้วิจารณ์ (กาญจนา) ขอตั้งข้อสรุปเอาไว้ว่า การสถาปนาข้อสงสัยหลักรวมทั้งข้อสรุปหลักของผู้เขียนนั้น คงจะใช้อธิบายบางส่วนเสียของงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนได้บ้าง แต่คงจะอธิบายส่วนอื่น ๆ ไม่ได้อีกเป็นส่วนใหญ่ ผู้วิจารณ์จะขยายความข้อสรุปในตอนต่อไป

(1) ข้อเดิมของข้อเขียนชิ้นนี้อยู่ตรงที่มีการนำเอาแนวคิดเรื่องการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามาใช้อธิบายแม้แต่ปฏิบัติการทางสังคมที่ดูไม่มีพิษสงเช่น “การเขียน” อันแสดงให้เห็นว่า เรื่องของอำนาจ

*อาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นั้นสอดคล้องอยู่ในทุกกิจกรรมของมนุษย์ การนำเสนอกรอบแนวคิดเช่นนี้ เสนอมุมมองใหม่ให้แก่บรรดาผู้ส่งสารหรือผู้เขียนหนังสือ ซึ่งแต่เดิมอาจจะหมกมุ่นอยู่แต่ปัญหาที่ว่า “จะเขียนอย่างไรให้อ่านเข้าใจ” ได้ตระหนักว่า กระบวนการเขียนหนังสือของเรานั้น กำลังเป็นการ exercise power ชนิดหนึ่งอยู่ (ส่วนตระหนักแล้วจะมีทำอย่างไรต่อไป ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง)

และประโยชน์ที่อาจจะมียิ่งขึ้นก็คือ ประโยชน์สำหรับฝ่ายผู้อ่านหรือผู้รับสารที่จะได้รู้ตัวว่า ทุกครั้งที่กำลังอ่านงานที่ต้องผ่าน “การเขียน” นั้น ตนเองกำลังเดินเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และส่วนใหญ่ ตนเองจะเป็นฝ่ายตั้งรับหรือถูกกระทำจากการใช้อำนาจนั้นในขั้นต่อไป ฝ่ายคนอ่านอาจจะก้าวเลยไปถึงการตระหนักถึงเจตน์เจานงของฝ่ายคนเขียนว่า “รู้แน่ที่กำลังคิดอะไรอยู่” (กำลังคิดใช้อำนาจอยู่ ใช่หรือเปล่า!)

หากว่าทุกครั้งที่การเขียนและการอ่านหนังสือเป็นกระบวนการของการใช้อำนาจแล้ว ชีวิตของผู้คนในสังคมข่าวสารก็จะเป็นประจวบเหมาะที่มีการใช้และการต่อต้านอำนาจกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย และคงจะเป็นการดีถ้าทั้งสองฝ่ายต่างตระหนักว่าตนเองกำลังอยู่ในสนามแบบไหนในโลกนี้ (อย่างไรก็ตาม มุมมองแบบนี้ก็จะต้องพลิกสื่อกความคิดเก่า ๆ ทั้งฝ่ายคนเขียนและคนอ่านอย่างถล่มทลาย เช่น คนที่คิดว่าตนเองเขียนหนังสือเพราะใจรัก หรือคนที่อ่านหนังสือเพราะต้องการความเพลิดเพลิน เป็นต้น)

(2) แม้ว่าจุดเด่นของข้อเขียนชิ้นนี้จะอยู่ตรงที่ดึงเอา category เรื่อง “อำนาจ” มาใช้

อธิบายปฏิบัติการทางสังคมเรื่อง “การเขียน” แต่ผู้วิจารณ์มีข้อกังขาว่า กรอบแนวคิดเรื่องอำนาจนั้น จะใช้อธิบายเรื่องการเขียนได้ในทุกกรณี หรือใช้อธิบายได้เพียงบางกรณี เป็นไปได้หรือไม่ว่าในบางกรณี การเขียนอาจเป็นการแสดงอำนาจ แต่ในบางกรณี การเขียนนั้นก็อาจเป็นเพียงการนำมาเล่าสู่กันฟัง อย่างเช่นที่นักวัฒนธรรมชุมชนบางคนเขียนถึงชุมชนที่ตนเองไปพบในอาคารของโคลัมบัสที่ได้ไปเจอเอาโลกใหม่เข้า

ต่อข้อกังขาดังกล่าวนี้นักวิจารณ์มีความรู้สึกว่าการตอบของผู้เขียนจะเป็นไปในทางปฏิเสธ เพราะดูเหมือนผู้เขียนจะพันธงลงไปเลยว่า งานเขียนทุกชิ้นของแนววัฒนธรรมชุมชนเป็นการสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งสิ้น ซึ่งคำตอบดังกล่าวของผู้เขียนนั้น ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า เป็นการใช้กรอบแนวคิดเพียงกรอบเดียวไปครอบลงบนความเป็นจริงที่หลากหลาย

(3) การใช้กรอบแนวคิดเรื่อง “อำนาจ” ที่มาจากการเขียนนั้น ยังมีหลุมพรางอันใหญ่ที่นักทฤษฎีสื่อสารมวลชนในอดีตต่างพากันมากระโดดฆ่าตัวตายไปเสียนักต่อนัก คือทฤษฎีที่เชื่อในพลังอำนาจอย่างสมบูรณ์เบ็ดเสร็จของผู้ส่งสาร ซึ่งเรียกกันว่า Bullet Theory หรือ Impact Theory เนื้อหาของทฤษฎีนี้ก็คือ มองดูผู้รับสารแบบตั้งรับ (passive) ถ้าผู้ส่งสารสั่งซ้ายหันขวาหัน ผู้รับสารก็เป็นไปตามนั้น หลังจากเฟื่องฟูอยู่ในทศวรรษ 1940 ได้ไม่นาน ทฤษฎีนี้ก็มาตกม้าตายด้วยปรากฏการณ์ที่เป็นจริงซึ่งขัดแย้งกับทฤษฎีในช่วงทศวรรษ 1960

ในกรณีงานเขียน “วัฒนธรรมชุมชน” นั้น ถ้าการเขียนแต่ละครั้งสามารถสถาปนาอำนาจได้

จริง ๆ แล้ว ผู้วิจารณ์ก็ขอประเมินคุณภาพของ
อำนาจดังกล่าวว่า มีเพียงเล็กน้อย หรือมีอำนาจที่
เป็นหมันเสียมากกว่า เพราะแม้แต่จะหาจำนวนคน
ที่เข้าถึงงานแนวทางนี้ก็มีปริมาณไม่มากนัก พวก
ที่ได้อ่านแล้วจะเข้าใจก็น้อยลงไปอีก พวกที่เข้าใจ
แล้วจะเห็นด้วยก็ยิ่งจำกัดตัวลงไป และพวกที่เห็น
ด้วยแล้วจะนำไปปฏิบัติตามนั้นก็ยิ่งไม่ต้องพูดถึง
(ในฐานะที่ผู้วิจารณ์เป็นคน ๆ หนึ่งที่สังกัดอยู่
แนวทางวัฒนธรรมชุมชนนี้ สำนึกที่มาจากผล
ประโยชน์ยอมทำให้ผู้วิจารณ์อยากจะให้แนวทางนี้มี
อำนาจมากกว่าจะไร้อำนาจหรืออำนาจน้อยดังเช่น
ปัจจุบันนี้ ความกังวลใจของผู้เขียนและผู้วิจารณ์
จึงดูเหมือนจะมีทิศทางตรงกันข้ามกัน)

(4) ย้อนกลับมาที่แนวคิดเรื่องการสร้าง
อำนาจที่มาจากการเขียน ดูเหมือนผู้เขียนจะมีข้อ
สรุปเอาไว้แล้วว่า งานเขียนทุกชิ้นต้องเดินเข้ามา
ในเส้นทางนี้อย่างแน่นอน ดังข้อความในย่อหน้า
สุดท้ายของบทความ ในแง่นี้ ผู้วิจารณ์มีความเห็น
ว่า การมีข้อสรุปดังกล่าวเป็นการใส่จุดพลุดอกไม้ให้
กับการตั้งคำถามต่อไป เพราะถ้ารู้อยู่แล้ว การ
เขียนทุกครั้ง คือ การสถาปนาอำนาจ เราก็หมด
คำถามแล้วเพราะรู้คำตอบล่วงหน้า (ยกเว้น จะ
กวนต่อไปว่า “มีอำนาจแล้วมีอะไรอะไรเล่า!!”)

ด้วยความเชื่อที่ว่า การเขียนคือการสถาปนา
อำนาจทุกครั้ง ทำให้สิ่งที่ผู้เขียนสามารถจะเสนอ
แนะได้ภายในกรอบแนวคิดเช่นนี้ก็คือ การลด
อัตราความรุนแรงของการใช้อำนาจลงมาบ้างตาม
ตัวอย่างข้อเสนอแนะเรื่อง “ประชาธิปไตยเพื่อการ
เขียน” ของ Glyn Daly ที่ผู้เขียนยกมา และ
ในการนำมาประยุกต์ใช้กับงานเขียนแนวทาง

วัฒนธรรมชุมชน ก็ดูเหมือนจะทำได้ไม่ยากเท่าไร
เพราะเพียงแค่การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน จะ
เปลี่ยนสถานภาพของข้อเสนอของตัวเองว่า “เป็น
เพียงทางเลือกทางหนึ่ง” มิใช่ “เป็นทางเลือกแต่
เพียงทางเดียว” ก็ดูจะหมดเรื่องกันไป

ตรงนี้ผู้วิจารณ์มีทัศนคติที่แตกต่างจากผู้
เขียนโดยเฉพาะในเรื่อง “พลังอำนาจของการเขียน”
เพราะผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า พลังอำนาจนั้นเป็น
เรื่องที่เราเห็นได้จากการ exercise ปัญหาเรื่อง
อำนาจของการเขียน “วัฒนธรรมชุมชน” ไม่ได้
สิ้นสุดลงตรงที่ว่า ข้อความในงานเขียนนั้นจะเขียน
ไว้อย่างไรเท่านั้น แต่อยู่ที่ว่า เขียนไปแล้ว คนอ่าน
เขาเชื่อตามนั้นมากน้อยเพียงใด แม้ว่าแนว
วัฒนธรรมชุมชนจะนำเสนอตัวเองว่าเป็นทางเลือก
เพียงทางเดียว แต่ถ้ามวลชนคนอ่านพากันให้ไล่
ข้อเสนอดังกล่าว อำนาจจากการเขียนนั้นก็เป็
นเรื่องไร้น้ำหนัก ในทางตรงกันข้าม หากนักคิดแนวนี้
พยายามอ่อนน้อมถ่อมตนว่า “ตนเองเป็นเพียงทาง
เลือกเล็ก ๆ อันหนึ่ง” แต่ถ้ามวลชนเชื่อว่าต้อง
เป็นแนวทางนี้ทางเดียวเท่านั้น (เพราะทางอื่นปิด
ตันหมดแล้ว) นี่จะเป็นพลังอำนาจอย่างแท้จริงของ
การเขียนนั้นหรือไม่

(5) โดยส่วนตัวผู้วิจารณ์มีความรู้สึกที่ ผู้
เขียนจะจับคู่ระหว่างเรื่อง “การมีอำนาจ” ว่ามีความ
หมายเท่ากับเรื่อง “เผด็จการ” และเรื่อง “การไม่มี
อำนาจ” ว่าเท่ากับเรื่อง “ประชาธิปไตย” รวมทั้ง
เรียกร้องให้นักเขียนวัฒนธรรมชุมชนเลิกอ้างว่า “นี่
คือภาพชาวบ้านจากทัศนะของชาวบ้านจริง ๆ”
และหันมาบอกกันอย่างซื่อ ๆ ว่า “นี่คือภาพของ
ชาวบ้านจากทัศนะของนักพัฒนาเอง” (เลิกเป็น

representation) เนื่องจากวิธีตั้งโจทย์แบบนี้ ทำให้การแก้ปัญหามีโจทย์ที่ตามมาจะวนเวียนอยู่ในกรอบแนวคิดนี้

ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าวิธีการจับคู่ดังกล่าว นั้นไม่ถูกต้อง เพราะทั้งเหตุการณ์และประสิทธิโดย อาจจะเป็นเรื่องที่ทั้งมีอำนาจและไร้อำนาจด้วยกันทั้งคู่ และคำถามเรื่องเกี่ยวกับอำนาจ (ซึ่งในที่นี้ยัง ไม่ได้ขยายความอย่างละเอียดว่าเป็นอำนาจเพื่อการอะไร แต่เท่าที่อ่านระหว่างบรรทัด รู้สึกว่าผู้เขียน จะหมายถึงอำนาจในการโน้มน้าวใจ) น่าจะก้าวต่อไปให้มากกว่าเรื่อง “จะให้มีหรือจะให้หมด/ลดอำนาจได้อย่างไร” เช่น คำถามว่า อำนาจนั้นมีแหล่งกำเนิดมาจากอะไร ใครเป็นผู้ใช้ ใช้เพื่อใคร ใช้ทั้งเพื่อตัวเองและผู้อื่นไปพร้อม ๆ กันได้ไหม (เช่น ถ้าคนเชื่อว่า ชาวบ้านมีศักยภาพและความต้องการพัฒนานักจะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและนักคิด แนววัฒนธรรมชุมชนก็จะพลอยมีชื่อเสียงตามไปด้วย)

(6) ในข้อสรุปช่วงแรกของบทความ (ประมาณหน้าที่ 5) ผู้เขียนได้ฟันธงลงไปเลยว่า ภาพของชนบทที่งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนเอมานำเสนอนั้น เป็น “การอ้าง” หรือเป็น “ภาพที่สร้าง” (construct) ขึ้นมาเท่านั้น ไม่ใช่ “ภาพที่สะท้อน” (reflect) มาจากของจริง ในการสรุปเช่นนี้ ผู้วิจารณ์ขอตั้งคำถามแบบสามัญสำนึกว่าผู้เขียนได้เห็น “ของจริง” มาแล้วหรือจึงสามารถสรุปได้ว่า “ภาพที่เห็นจากงานเขียน” นั้นเป็น “ภาพสร้าง” มิใช่ “ภาพสะท้อน”

อันที่จริง ปัญหาเช่นนี้เป็นปัญหาระหว่าง ประสบการณ์ตรง (direct experience) กับประสบการณ์ผ่านสื่อกลาง (mediated experience) ซึ่ง

โดยส่วนใหญ่ เราเกาะติดอยู่กับแนวคิดที่ว่า “สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น” แต่ผู้วิจารณ์มีความขี้สงสัยเชิงปรัชญาว่า แม้แต่ที่ “เห็นมากับตา” หรือ “ประสบการณ์ตรง” นั้น จะเป็น “การสะท้อนอย่างบริสุทธิ์” หรือเป็น “การสร้างแซมสะท้อน” ได้หรือไม่ เพราะถ้าการเห็นมากับตาและประสบการณ์ตรงเป็นเกณฑ์วินิจฉัยความถูกต้องแท้จริงแล้ว ปรัชญาแบบประจักษ์นิยม (Empiricism) ก็คงไม่ต้องถูกตั้งคำถามอยู่เช่นทุกวันนี้

และปัญหาขี้สงสัยที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ผู้วิจารณ์ไม่แน่ใจว่า “ภาพสะท้อน” จะต้องแตกต่างหรือจะต้องมีคุณค่าเป็นตัวแทนของความเป็นจริงได้ดีกว่า “ภาพที่ถูกสร้างขึ้น” เสมอไป

งานเขียน : เครื่องมือต่อสู้ทางอุดมการณ์

ผู้วิจารณ์มีความสนใจในงานเขียน “วัฒนธรรมชุมชน” ที่แตกต่างไปจากผู้เขียน กล่าวคือไม่ได้สนใจว่าเป็นเครื่องมือการสร้างอำนาจระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน แต่ผู้วิจารณ์มีกรอบแนวคิดว่า งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนเท่าที่ผ่านมานั้น มีฐานะเป็น “เครื่องมือต่อสู้ทางอุดมการณ์” อย่างหนึ่ง และในการใช้คำว่า “การต่อสู้ทางอุดมการณ์” นั้น ผู้วิจารณ์ไม่ได้หมายความว่าไปในนัยยะทางบวกหรือทางลบ หากแต่เห็นว่า การต่อสู้ดังกล่าวเป็นความจำเป็นของชีวิต เพราะที่ใดมีการต่อสู้ทางด้านความเป็นจริง ที่นั่นก็ต้องมีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (และเมื่อเป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ผู้อ่านก็ย่อมถูกผนวกกรวมเข้ามาอยู่ในฐานะของมวลชนที่ต้องถูกช่วงชิง อันนี้ก็ต้อง “เข้าใจ” และคงต้อง “ทำใจ” ไปพร้อม ๆ กันด้วย)

(1) อุดมการณ์หลักที่งานเขียน “วัฒนธรรมชุมชน” ลั่นกลองรบต่อสู้ก็คือ อุดมการณ์ในการพัฒนาที่มองว่า “ประชาชนชนบทนั้น ใจ จน เจ็บ” อันเป็นการนำเสนอภาพแบบคำตลอด อุดมการณ์ที่วัฒนธรรมชุมชนนำเสนอจึงมีลักษณะ คัดง้าง ตรงกันข้าม คือ ประชาชนนั้น ฉลาด แข็งแรง และร่ำรวย (น้ำใจ คุณงามความดี ฯลฯ)

เมื่อเข้าใจฐานะของงานเขียนเหล่านั้นแล้ว เราก็จะพลอยร้อง อ้อ ไปด้วยว่าเมื่อเป็นงานต่อสู้ทางอุดมการณ์เสียแล้ว คุณสมบัติของงานเขียนก็ย่อมมีลักษณะ “เวอร์สุดสุด หรือ โรแมนติก” ไปบ้าง เพราะคุณสมบัติ 3 - 4 อย่าง ที่กล่าวมานั้น เป็นคุณสมบัติอันไม่อาจจะขาดเสียได้ของการเขียนงานอุดมการณ์ ฉะนั้น ข้อสรุปของผู้เขียนที่ว่า ชุมชนชนบทที่วัฒนธรรมชุมชนเขียนถึงนั้นเป็นเพียง “การสร้างภาพในจินตนาการขึ้นมา” ไม่ให้ของจริง ผู้วิจารณ์ก็เห็นว่า “ถูกแล้ว ไซ้เลย” เพราะภาพดังกล่าวเป็นเรื่องที่ต้อง “ฝันให้ไกลไปให้ถึง” ต่างหาก หรือถ้าพูดให้ดีกว่านี้ ก็อาจจะบอกว่า โลกของชุมชนที่วัฒนธรรมชุมชนเขียนถึงนั้น เป็น “โลกของ being” ที่มีศักยภาพในการแปรเปลี่ยนไปเป็น “โลกของ becoming” ก็คงจะได้

(2) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานเขียนทางอุดมการณ์มีกฎกติกาการยาตอยู่อย่างข้อ เช่นว่า จะไม่เปิดเผยตัวเองว่าเป็นงานเขียนเชิงอุดมการณ์ (เพราะภาพลักษณ์ที่ติดลบของคำว่า “อุดมการณ์”) ดังนั้น เมื่อนำเสนอออกมาแล้ว จึงสร้างความสับสนให้แก่ผู้อ่าน เช่นในขณะที่ฝ่ายผู้เขียนนำเสนอทั้งโลกแห่ง being ขวักพสมกับ becoming ไปพร้อม ๆ กัน ฝ่ายคนอ่านอาจจะตั้งคำถาม

เหมือนกับที่ผู้เขียนบทความถามขึ้นมาว่า “แล้วชุมชนที่ดีเลิศประเสริฐศรี แดมเก่งอีกสารพัดนั้นอยู่ที่ไหนกันเล่า” “ถ้ามีชุมชนที่ดีและเก่งอย่างงั้นแล้ว ทำไมจึงพ่ายแพ้ล่มสลายต่อผีร้ายจากภายนอก” “ถ้าชุมชนเก่งและดีแล้ว นักพัฒนาจะเข้าไปทำอะไร” ฯลฯ ปรัชญาธรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องลบลบลัญญาของนักเขียนวัฒนธรรมชุมชนให้ค้นคิดหาคำตอบออกมาให้ได้

(3) ผู้วิจารณ์มีข้อสังเกตว่า ลักษณะความเวอร์ของงานเขียนทางอุดมการณ์นี้ ได้สร้างความอึดอัดใจให้กับผู้เขียนบทความ เพราะสิ่งที่ผู้เขียนคาดหวังจะได้เห็นคือ “ของจริง” แต่กลับได้เห็น “โลกแห่งจินตนาการ” ที่มีการอ้างอย่างเกินเลย

อันที่จริง ฐานความคิดที่ผู้เขียนคาดหวังไว้ว่า งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนจะให้ภาพที่เหมือนจริงของชุมชนชนบทนั้น น่าจะเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า งานเขียนถึงชนบทเหล่านี้ มิได้มีฐานะเป็น “นวนิยาย” เรื่องหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นฐานข้อมูลชุดหนึ่งที่จะต้องนำมากำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา วัฒนธรรมชุมชนเคยโจมตีต่อการพัฒนากระแสหลักว่าระบอบสีภาพของชนบทอย่างผิดเพี้ยนไปจากของจริง แต่เมื่อว่าแต่เข้าแล้ว อิเหนาก็มาเป็นเสียเอง ผู้เขียนจึงสรุปว่า งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนก็เป็น “นวนิยายว่าด้วยชนบท” เรื่องใหม่อีกเรื่องหนึ่งเท่านั้น

ในแง่นี้ ผู้วิจารณ์ขอเป็นทนายแก้ต่างให้งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนโดยอาศัยแนวคิดเรื่องการต่อสู้ทางอุดมการณ์ว่า การเขียนงานทางอุดมการณ์นั้น มิใช่งานเพื่อฝันล้วน ๆ และก็มิใช่ความจริงทั้ง

แห่ง แต่เป็นส่วนผสมระหว่างสองสิ่งนั้น สำหรับ สัดส่วนมากน้อยของแต่ละอย่างจะเป็นเท่าใดนั้น มักจะขึ้นอยู่กับพัฒนาการของขบวนการ ในระยะ เริ่มแรกเปิดตัว มักจะมีน้ำมากน้อย นีออนิดเดียว ในขั้นต่อ ๆ มา จึงค่อย ๆ เพิ่มเนื้อมากขึ้นและน้ำ ค่อย ๆ ลดน้อยลง และหากผู้เขียนอ่านงานวัฒนธรรมชุมชนอย่างมีพัฒนาการ (ซึ่งเป็นมิติที่ขาดหายไปอย่างมากในงานเขียนชิ้นนี้ เพราะผู้เขียนมอง การเขียนงานวัฒนธรรมชุมชนอย่างหยุดนิ่งทั้งเรื่อง space (นักเขียนแต่ละคนและเรื่อง time) จะมองเห็นลักษณะนี้ได้อย่างชัดเจน

(4) เมื่อเปลี่ยนมุมมองการเขียนวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ความกังวลใจของผู้วิจารณ์ก็จะแตกต่างไปจากความกังวลใจของผู้เขียน เพราะสิ่งที่ผู้วิจารณ์วิตกกังวลก็คือ โรคเรื้อรังของการเขียนงานอุดมการณ์ที่แพร่ระบาดอยู่ทั่วโลก อาการของโรคนี้ก็คือ เราสร้างงานอุดมการณ์ขึ้นมาเป็นดาบฆ่าเอาไว้ดักผู้อื่น แต่เนื่องจากผลของการสร้างเป็นไปอย่างดี ดังนั้น เมื่อสร้างเสร็จ ผู้สร้างก็เกิดปิติ จึงโดดเข้าไปติดกับมันเสียเอง

ตัวอย่างรูปธรรมก็คือ เมื่อตอนเริ่มแรก เขียนงานนั้น อาจจะไม่มั่นใจในภูมิธรรมและ ภูมิปัญญาของชาวบ้านเท่าใดนักแต่ยิ่งเขียนถึงมาก ๆ เข้า คำพูดและข้อเขียนก็กลายมาเป็นนายเรา อันตรายของโรคอุดมการณ์นี้ก็คือ เข้าทำลาย เนื้อเยื่อของลักษณะวิพากษ์วิจารณ์ (critical) ที่ จำเป็นต้องมีของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

โรคอุดมการณ์นี้ถ้าเกิดขึ้นกับบุคคลกลุ่ม ต่าง ๆ จะมีอัตราความรุนแรงไม่เท่ากัน สำหรับ

ผู้รับสารที่อ่านงานวัฒนธรรมชุมชนแบบพวกเสมอ นอกนั้น จะเชื่อหรือไม่เชื่อข้อเขียนนั้นก็คงไม่มีผลกระทบเท่าใด หากเป็นกลุ่มผู้สนับสนุน (sympathizer) ก็อาจจะเริ่มมีผลกระทบแล้ว ๆ ขึ้นมาบ้าง และถ้ามาเกิดในกลุ่มนักพัฒนาที่ตั้งอก ตั้งใจจะ copy แนวทางพัฒนาแบบใหม่ไปใช้ต่อ ในกลุ่มนี้คงจะมีผลสะท้อนรุนแรงที่สุด

จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาในหลาย ๆ แห่ง บรรดากลุ่มผู้ปกครองชนชั้นนำที่เป็นเจ้าประจำในการสร้างวาทกรรมเชิงอุดมการณ์และเป็นผู้เชี่ยวชาญในการต่อสู้ด้านนี้มักจะมีข้อมูลอยู่ในมือสอง ชุด ชุดหนึ่งเป็นวาทกรรมที่จะเผยแพร่ต่อผู้อื่น และอีกชุดหนึ่งเป็นข้อมูลที่จะใช้ปฏิบัติงานเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ยุทธวิธีของตนเอง ข้อมูลสอง ชุดนี้ส่วนใหญ่แล้วแตกต่างกันเป็นอย่างยิ่ง

ว่าด้วย “ผู้ส่งสาร”

(1) ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่เกี่ยวข้อง กับกลุ่มผู้ส่งสาร คือกลุ่มนักคิดนักเขียนใน แนวทางวัฒนธรรมชุมชนนั้น จะว่าไปแล้วก็มีความหลากหลายราวกับพันธุ์โคโนเสาร์ในยุคจูราสสิค พาร์คนั่น เพราะประกอบด้วยนักคิดที่มีภูมิหลัง ความเป็นมาแตกต่างกัน บางท่านเป็นนักวิชาการ ที่มีโอกาสลงไปทำวิจัยเรื่องชุมชน บางท่านเป็นนักพัฒนาที่อยู่ในสนามจริงตลอดเวลา บางท่านเป็นกึ่ง นักพัฒนากึ่งนักวิชาการ ฯลฯ

จาก “ที่ยืน” ที่แตกต่างกันย่อมมีผลทำให้ การมองภาพแตกต่างกัน ดังนั้น นักวัฒนธรรม ชุมชนบางท่านจึงเน้น “ความเก่งหรือศักยภาพ ของชุมชน” บางท่านเน้น “คุณค่าความดีงามของ

ชุมชน” (เพียงแค่ 2 อย่างนี้ ก็ให้กำเนิดแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างกันแล้ว) และกลุ่มเป้าหมายที่งานเหล่านี้ตั้งใจจะส่งสารถึงก็แตกต่างกัน บางคนเขียนให้สาธารณชนทั่วไปได้รับรู้ บางคนส่งสารให้แก่นักพัฒนาที่กำลังทำงานอยู่ด้วยกัน บางคนก็มอบสารเป็นพิเศษแก่สภาพพัฒนา เป็นต้น

ในข้อเขียนนี้ ผู้เขียนก็ตระหนักถึงความแตกต่างของกลุ่มนักคิดนักเขียนงานวัฒนธรรมชุมชน และหากผู้เขียนต้องการจะ “สะท้อน” ภาพดังกล่าว ผู้เขียนควรจะนำเสนอภาพของวัฒนธรรมชุมชนในลักษณะที่เป็น range แต่ทว่าผู้เขียนกลับ “รวบ” ภาพกว้างทั้งหมดให้มาเป็นจุดเดียว นี่จึงทำให้ข้อเขียนชิ้นนี้กลายเป็น “การสะท้อนเป็นบางส่วนเสีย” หรือกลายเป็น “การสร้างภาพการเขียนวัฒนธรรมชุมชน” หรือ กลายเป็น “การลดทอน (reduce)” วัฒนธรรมชุมชนขึ้นมา

(2) อันที่จริง ถ้าผู้เขียนมองภาพวัฒนธรรมชุมชนให้เป็น range ก็อาจจะนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง “การเขียนคือการสถาปนาอำนาจ” ได้ ในลักษณะเปรียบเทียบให้เห็นข้อเหมือนและข้อแตกต่างระหว่างงานเขียนแต่ละชิ้น อย่างไรก็ตาม การที่ผู้เขียนสรุปรวบว่างานวัฒนธรรมชุมชนทุกชิ้นก็ “เหมือนกันหมดนั่นแหละ” คือสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างผู้อ่านกับผู้เขียนแบบเท่ากันและเหมือนกันหมด ข้อสรุปนี้ ผู้วิจารณ์ออกจะไม่เห็นด้วย และผู้วิจารณ์เห็นว่า การไม่พิจารณาความแตกต่างนั้น ทำให้ขาดลักษณะ practical ที่จะนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขที่เป็นเจตนารมณ์ของผู้เขียนเอง เนื่องจากข้อสรุปของผู้เขียนที่ว่า “งานที่มีอยู่นั้นยังใช้ไม่ได้” ส่วน

“งานที่ใช้ได้นั้น ยังไม่มีอยู่” กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า วิธีคิดแบบแยกแยะ มีระดับ (degree) มีสัดส่วน เป็นวิธีคิดที่จะนำไปสู่การปฏิบัติมากกว่าวิธีคิดแบบขาว - ดำ (dichotomy)

(3) ในแง่มุมหนึ่ง ผู้วิจารณ์อยากจะขอให้ความยุติธรรมต่อนักเขียนงานวัฒนธรรมชุมชน โดยพิจารณาถึงเงื่อนไขที่เป็นจริงในการก่อตัวของความคิดของพวกเขา และใช้ทัศนะในแง่พัฒนาการเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ดังข้อเท็จจริงที่ว่าแนวคิดในการพัฒนากระแสนี้ไม่มีข้อสรุปสำเร็จรูปมาจากต่างประเทศ เช่น การพัฒนากระแสหลัก (การพัฒนาเศรษฐกิจ) หากทว่าเป็นแนวคิดที่ต้องผ่านการแสวงหาค้นคว้าด้วยตนเอง และสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในการค้นหา ก็คือ “ความสับสน” การคลี่คลายจาก “ความไม่รู้” มาเป็น “ค่อย ๆ รู้ขึ้น” ดังนั้น ฐานะด้านหนึ่งของงานเขียนจึงออกมาเป็น “การทำความเข้าใจให้แก่ตัวเอง” (self-clarification) (แต่ผู้วิจารณ์ก็ยอมรับว่า มีงานเขียนหลายชิ้นที่มีอาการสติแตก เมื่อเวลานักเขียนคิดว่าตัวเอง “ยูเรก้า” แล้ว จึงนำเสนอแบบได้ค้นพบสัจธรรมแล้ว แต่อาการดังกล่าวเราไม่ถือสาเอาความก็ยังไม่อันตรายเท่ากับว่า หลังจากนั้นมาแล้วนักเขียนเหล่านั้นยึดติดกับยูเรก้าของตนเองเป็นสภาวะหรือเปล่า)

โดยส่วนใหญ่ นอกจากการเขียนที่มีผลงานออกมาเป็นรูปธรรมแล้ว มักจะมีกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ตามมา เช่นการนำเสนอข้อเขียนดังกล่าวมาแลกเปลี่ยนทัศนะ วิพากษ์วิจารณ์ ฯลฯ นี่จึงเท่ากับว่า งานเขียนเหล่านั้นยังมีใช้ข้อสรุปหรือภาพสุดท้าย หากทว่าเป็นภาพที่เคลื่อนไหวต่อเนื่อง

และหากพิจารณาให้ยุติธรรมโดยเอาตัวแปรเรื่องกาลเวลาเข้าไปจับ เราก็จะเห็นการแปรเปลี่ยนทัศนะของวัฒนธรรมชุมชน หรือหากพูดให้ดีกว่านี้ก็คือ ผลจากการเคี้ยวกรำก็จะเห็นการค่อย ๆ ตกผลึกคือ คัดน้ำออกไปบ้าง ให้เหลือแต่เนื้อ ๆ ข้อเสนอแนะบางอย่างของวัฒนธรรมชุมชนในระยะแรก ๆ เช่น ควรจะปิดหมู่บ้านวัฒนธรรม การขอหยักเลิกงานพัฒนา ฯลฯ ที่เป็นเพียงน้ำกลั้วคอจึงค่อย ๆ ผ่านการกลั่นกรองทีละชั้น ในแง่นี้ผู้วิจารณ์อยากให้ผู้เขียนลองอ่านทวนงานวัฒนธรรมชุมชนอีกครั้งแล้วใช้กล้องส่องระยะเวลาคู โดยยังคงสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดเดิมของผู้เขียน ก็อาจจะได้ภาพที่ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม

ข้อคิดเห็นต่อ “กลยุทธ์ต่าง ๆ ในการสถาปนาอำนาจจากการเขียน”

ผู้เขียนได้เสนอกลยุทธ์หลายประการในการสถาปนาอำนาจจากงานเขียนวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งผู้วิจารณ์มีข้อคิดเห็นเพิ่มเติมดังนี้

(1) กลยุทธ์เรื่อง “การไปอยู่ที่นั่นจริง ๆ” อันที่จริง ข้ออ้างดังกล่าวไม่น่าจะใช้สร้างอำนาจได้อย่างสมบูรณ์ เพราะหากจะว่าไปแล้ว ก่อนที่นักพัฒนาจะไปอยู่ที่นั่นจริง ๆ นั้น มีคนหลายกลุ่มเคยไปอยู่มาแล้ว เช่น บรรดาเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ของรัฐ พ่อค้า ฯลฯ ดังเช่นที่เราเคยเห็นงานเขียนถึงชนบทของ “หมอเมืองพร้าว” มาแล้ว แต่บุคคลเหล่านั้นก็ไม่ได้เห็นภาพอย่างที่นักพัฒนาเห็น ทั้งนี้เพราะ “การเห็น” เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “ของที่ถูกรับเห็น” กับ “กรอบของผู้ที่มองเห็น” “การไปอยู่ที่นั่น” จึงเป็นเพียง

เงื่อนไขเท่านั้น หากทว่ากรอบการมองต่างหากที่สำคัญกว่า

(2) กลยุทธ์เรื่อง “ความเป็นอื่น” ที่กำหนดให้ผู้อ่านเป็นคนที่อยู่ในเมือง และไม่มีโอกาสจะเข้าถึงความเป็นจริงได้ด้วยตนเอง ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าในแง่นี้ผู้เขียนได้สร้างข้อสรุปที่ “ชักจะมากเกินไป” เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะการสร้างอำนาจด้วยกลยุทธ์แบบนี้จะไม่มีวันสมบูรณ์เบ็ดเสร็จเลย เนื่องจากเราอยู่ในประเทศที่มีเสรีภาพในการเดินทาง ถ้าเราสงสัยในภาพที่แท้จริงของชนบทที่วัฒนธรรมชุมชนกล่าวอ้างเอาไว้ เราสามารถจะไปตรวจสอบได้ทุกเมื่อ และแม้แต่ในกิจกรรมบางอย่างของวัฒนธรรมชุมชนเอง เช่น การเชิญชวนไปทอดกฐินผ้าป่าที่หมู่บ้าน ก็แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจที่ไม่สมบูรณ์แต่อย่างใด

(3) กลยุทธ์เรื่อง “การสร้างคู่ตรงกันข้าม” โดยเฉพาะคู่ที่ตรงกันข้ามระหว่างเมืองกับชนบท โดยวาดภาพให้ชนบทเป็นพระเอกและเมืองเป็นผู้ร้าย (และอันที่จริง เราอาจจะต้องแยกแยะระหว่าง “ความเป็นเมือง” กับ “คนที่อยู่ในเมือง” ออกจากกันบ้างเป็นกรณี ๆ ไป) กลยุทธ์นี้หากพิจารณาฐานะของงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนในแง่เครื่องมือต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็จะเข้าใจชัดเจน ทั้งนี้เพราะเป้าหมายหลักที่อุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชนต้องการจะต่อกรด้วยก็คือ การพัฒนากระแสหลักและดูเหมือนว่าจะเป็นการพัฒนากระแสหลักที่ได้ใช้กลยุทธ์นี้มาก่อนโดยสร้างภาพให้ “เมือง” เป็นพระเอก เป็นแหล่งแห่งความเจริญ ในขณะที่ “ชนบท” นั้นมีภาพติดลบเพราะเป็นแหล่งชุมนุมของความด้อยพัฒนา คุณสมบัติประการหนึ่งของ

การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการทำชนบทให้กลายเป็นเมือง (Urbanization)

ฉะนั้น ผู้ที่เปิดเกมเล่นใช้กลยุทธ์นี้ก่อน จึงเป็นการพัฒนากระแสหลัก ส่วนวัฒนธรรมชุมชนนั้นก็เล่นเกมเดียวกัน หากแต่เป็น “ปฏิกริยา” มิใช่ “กริยา” คือหลุดจากชาวเป็นดำให้กลับกับฝ่ายตรงข้าม

นอกจากจะเข้าใจงานเขียนที่ใช้กลยุทธ์ดังกล่าวในฐานะเครื่องมือทางอุดมการณ์แล้วเรายังอาจพิจารณาลักษณะการเขียนเช่นนี้ได้ ในเชิงวิชาการแบบเดียวกับที่ Weber สร้างแนวคิดเรื่อง ideal type ของระบบราชการขึ้นมา ideal type ดังกล่าวมิใช่ภาพแทนตัวจริง หากทว่าเป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ทางวิชาการเท่านั้น

(4) ในส่วนข้อสรุปของข้อเขียนที่ว่า ภาพของชาวบ้านและชุมชนชนบทนั้นก็เหมือนกับภาพที่แสดงให้นักท่องเที่ยวดูเล่นนั้น สำหรับข้อสรุปข้อนี้ ผู้วิจารณ์ค่อนข้างจะเห็นด้วยว่าเป็นจริงเป็นส่วนใหญ่ และผู้วิจารณ์มีข้อขบคิดต่อไปว่า นี่เป็นข้อพิสูจน์ว่า แม้ว่าโดยตัวอักษรเราจะเปลี่ยนการพรรณนาถึงชุมชนชนบทไปได้บ้าง แต่ทว่าเมื่อถึงเรื่อง “ภาพ” (เช่น บรรดาภาพประกอบ) ผู้วิจารณ์จะเป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก แม้ว่าจะเปลี่ยน “อุดมการณ์” แล้ว แต่ก็ยังเกาะ “ภาพเก่า” ออกไปไม่ได้ ซึ่งอาจจะมีเหตุผลมาจาก 2 ทางคือ เป็นเพราะยังไม่รู้ว่าสร้าง “ภาพใหม่” ขึ้นมาอย่างไร ก็เลยต้องใช้ภาพเก่าไปพลาส ๆ ก่อน หรืออาจเป็นเพราะว่าไม่รู้จะเกาะ “ภาพแบบนักท่องเที่ยวนั้น” ออกไปทำไม เพราะภาพแบบนั้นก็เข้าลือคลงตัวกับวัฒนธรรมชุมชนอยู่แล้ว (ภาพชาวบ้านสำหรับนัก-

ท่องเที่ยวจะเป็นคนละ version กับภาพชาวบ้านในการพัฒนากระแสหลักอยู่แล้ว)

(5) ในการประยุกต์กลยุทธ์เรื่อง “คู่ที่แตกต่างกัน” มาใช้ในเรื่องระบบคุณค่าหรือคุณภาพความดีนั้น ในบางกรณี อาจจะมีการจับคู่ว่า “เมือง” เท่ากับ “ไม่มีคุณค่า” “ชนบท” เท่ากับ “มีคุณค่า” แต่ก็มีหลายกรณีที่มีการประยุกต์ใช้ว่า “เมืองก็มีระบบคุณค่าแบบหนึ่ง” “ชนบทก็มีคุณค่าอีกระบบหนึ่ง” และเราไม่ควรจะสร้างกรณีที่ผิดฝาผิดตัวให้เกิดขึ้นด้วยการนำเอาระบบคุณค่าอันเดียวไปตัดสินทั้งเมืองและชนบท ตัวอย่างที่ถูกหยิบยกมาอยู่บ่อย ๆ คือ การเปรียบเทียบการรักษาพยาบาลระหว่างการแพทย์แบบใหม่ (มีระบบคุณค่าอยู่ที่การรักษาให้หาย) กับการรักษาด้วยการทรงเจ้าเข้าผี ซึ่งมีระบบคุณค่าอยู่ที่ความอบอุ่นใจของผู้ป่วยเป็นต้น ฉะนั้น คู่ที่แตกต่างกันนี้จึงไม่จำเป็นต้องต่างกันแบบขาวกับดำเท่านั้น

(6) สำหรับข้อสรุปในแง่การประเมินผล การสร้างภาพชุมชนของงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาพที่การพัฒนากระแสหลักสร้างขึ้นมา ผู้เขียนมีข้อสรุปว่า “ไม่แตกต่างกัน” เพราะทั้งสองแนวยังคงมองเห็นชาวบ้านเป็นผู้ที่น่าสงสารต้องการการสงเคราะห์ (แม้ว่าจะไม่ใช่วัตถุแต่ก็เป็นด้านความคิด) ในประเด็นนี้ ผู้วิจารณ์ก็ยังคงยืนยันกรณจุดยืนหลักที่มีมาตั้งแต่ต้นว่า ความแตกต่างระหว่างงานเขียนกระแสหลักกับวัฒนธรรมชุมชนก็คือ ภาพของชุมชนในสายตาการพัฒนากระแสหลักจะมีเพียงภาพเดียวที่ชัดเจน แต่ภาพในงานวัฒนธรรมชุมชนนั้นจะมีหลากหลายกว่า (และแน่นอนว่าย่อมสับสนกว่า) บางภาพก็

เป็นชาวบ้านที่น่าสงสาร แต่บางภาพก็เป็นภาพชาวบ้านที่เจตียังฉลาดเก่งกล้าสามารถ และนอกจากนั้นความแตกต่างอีกประการหนึ่งก็คือ ขอบเขตของความน่าสงสารนั้นมีได้จำกัดวงอยู่แต่ในกลุ่มชาวบ้านทั้งนั้น ในงานเขียนเล่มต่าง ๆ ที่ผู้เขียนหยิบยกมานั้น มีหลายเล่มที่สารภาพถึงความน่าสงสารของนักพัฒนาเองด้วย

กระบวนการสร้างความสัมพันธ์อย่างเสมอภาคเสียงบ่าเสียงไล่กันระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านโดยไม่มีฝ่ายใดจับจองเป็น “ผู้รับ” และ “ผู้ให้” เป็นผู้ที่ “มีจิตสำนึกชัดเจน” และ “มีจิตสำนึกที่ผิดพลาด” ผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีใช่เป็น “จุดเริ่มต้น” (starting point) หรือมิได้เป็น “เงื่อนไขเบื้องต้น” (precondition) หากแต่เป็น “จุดสุดท้ายที่ปรารถนา” ในโลกแห่งความเป็นจริง ทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านก็มีสิทธิที่จะตกอยู่ในจิตสำนึกที่ผิดพลาด (false consciousness) ด้วยกันทั้งนั้น (ตัวอย่างที่ผู้เขียนยกกรณีที่นักพัฒนาคิดว่าตนเองมีระดับจิตสำนึกที่แจ่มชัดกว่าชาวบ้านนั้นก็เป็นที่รู้ร่ายของวิธีคิดแบบชาวพรรคบอลเชวิคที่ยังตกค้างอยู่เท่านั้น) และในกระบวนการทำงานร่วมกัน ต่างฝ่ายก็คงต่างจะชำระคราบโคลนของจิตสำนึกดังกล่าวของตนเองไปพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม อาจจะเนื่องมาจากสถานะของงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนที่มีสัดส่วนของอุดมการณ์มากไปหน่อย (หรือหากจะวิเคราะห์ด้วยแว่นของศาสนาหน่อย ๆ ก็อาจจะพูดว่ายังสลัดอคตาออกไปได้ไม่มาก) จึงทำให้โฆษณาแต่จุดแข็งของฝ่ายตนเอง เปิดโปงจุดอ่อนของฝ่ายตรงข้าม และซ่อนเร้นจุดอ่อนของตัวเอง อย่างไรก็ตาม หาก

ติดตามรายงานการสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ เราก็จะพบเนื้อหาสาระที่กล่าวมาข้างต้นได้อยู่บ้าง

หากจะมีการประเมินสถานะของงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนแล้ว ประเด็นที่ผู้วิจารณ์คิดว่าน่าจะหาข้อสรุปให้ได้ก็คือ งานเขียนวัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นการเติมภาพส่วนที่ขาดหายไปในภาพเก่าที่การพัฒนากระแสหลักก็ได้ทำลายไป เช่น นอกจากชาวบ้านไทยจะโง่ จน เจ็บแล้ว ชาวบ้านไทยก็ยังฉลาด ร่ำรวยและแข็งแรงอีกด้วย (ส่วนจะเป็นภาพไหนในเงื่อนไขไหนก็ต้องค่อย ๆ ว่ากันไป) หรืองานวัฒนธรรมชุมชนต้องการจะบอกว่าภาพใหม่ที่ตนวาดขึ้นมานั้นเป็นภาพที่เหมือนจริง ในขณะที่ภาพเก่านั้นเป็นเพียงภาพลวงตาเท่านั้น

(7) สำหรับข้อเสนอแนะในตอนท้ายของผู้เขียนที่เสนอให้เพิ่มลักษณะประชาธิปไตยในงานเขียนวัฒนธรรมชุมชนให้เพิ่มมากขึ้นนั้น ผู้วิจารณ์ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไปบ้างแล้วในตอนต้น ในที่นี้ผู้วิจารณ์อยากจะเสริมที่สะท้อนบางประการโดยวางอยู่บนพื้นฐานที่ผู้วิจารณ์เสนอไว้ คือ หากมองว่างานเขียนวัฒนธรรมชุมชนเป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์แล้ว เราก็จำเป็นต้องดูขั้นตอนพัฒนาการของขบวนการด้วย ในระยะเริ่มต้นที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ (Immature) ลักษณะงานเขียนอาจจะมึนน้ำมูกเนือเน้อ ยังมีลักษณะขาดความมั่นใจในแนวทาง และมีลักษณะป้องกันตัวเอง (Defensive) ถ้าอายุของวัฒนธรรมชุมชนยังอยู่ในขั้นนี้ ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า ข้อเสนอแนะของผู้เขียนไม่น่าจะกระทำได้คงต้องรอเวลาให้ขบวนการนี้ลงรากปักหลักจนมีความมั่นใจในตัวเองเสียก่อน

แต่ปัญหาที่ดูจะเป็นปัญหาพื้น ๆ และ

อาจจะกลายเป็นเรื่องตลกขบขันไปเลยก็คือ ผู้วิจารณ์สงสัยว่านักพัฒนาในกระแสนี้จะมีเวลามาพัฒนาและค้นหาวิธีการเขียนแบบใหม่ของตนหรือไม่ เพราะอันที่จริงในแวดวงของนักพัฒนาที่มีอยู่จำนวนไม่น้อยนั้น จะหานักพัฒนาที่มีใจรักมีเวลาว่างและมีความสามารถมาเขียนงานเผยแพร่งานของตนเองนั้นมีอยู่แทบนับตัวได้ ทั้งนี้ เพราะปัญหาหลักและปัญหาเฉพาะหน้าของนักพัฒนาไม่ได้อยู่ที่ “เขียนงานพัฒนาให้ผู้อ่านอ่านได้อย่างไร” หากอยู่ที่ว่าจะแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ทั้งนักพัฒนาและชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่ได้อย่างไรมากกว่า

ระหว่างวาทกรรมกับโลกแห่งความจริง

(1) เนื้อหาสาระที่ปรากฏในข้อเขียนของผู้เขียนนั้น เป็นเรื่องราวที่อยู่ในปริบทของการสร้างวาทกรรม แต่ทว่างานเขียนวัฒนธรรมชุมชนนั้นย่อมมีลักษณะสองด้าน

ด้านหนึ่งเป็นปริบทของวาทกรรม แต่อีกปริบทหนึ่งก็เป็นเรื่องราวของโลกแห่งความจริง เพราะส่วนเสี้ยวหนึ่งของเนื้อหาที่นักพัฒนามาเขียนนั้นมาจากประสบการณ์ของตัวเอง

เนื้อหาสาระของการเขียนวัฒนธรรมชุมชนจะประกอบด้วย 2 มิติใหญ่ ๆ คือเนื้อหาที่ว่าภาพว่าชุมชนและชาวบ้านในชนบทนั้นเป็นอย่างไร และมิติที่สองก็คือ แล้วนักพัฒนาจะมีภารกิจหน้าที่และมีกลยุทธ์ในการพัฒนาอย่างไร

ในข้อเขียนชิ้นนี้ ผู้เขียนได้ให้ความสนใจอย่างมากในเรื่อง “ภาพของชุมชนชนบท” ที่ฉายผ่าน “สายตาหรือกล้องถ่ายภาพ” ของนักวัฒนธรรมชุมชน อย่างไรก็ตาม หลักจากที่ได้เห็น

ภาพแล้ว ประเด็นปัญหาที่ผู้เขียนตั้งคำถามต่อไปก็คือ ภาพนั้นเหมือนจริงหรือไม่เหมือน ถ้าไม่เหมือน (ซึ่งเป็นคำตอบของผู้เขียน) เป็นเพราะอะไร (ซึ่งผู้เขียนตอบว่าเป็นเพราะความตั้งใจจะใช้อำนาจของนักวัฒนธรรมชุมชน)

ในแง่มุมนี้ ผู้วิจารณ์อยากจะเสนอกรอบการมองอีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไป สำหรับผู้วิจารณ์การอ่านงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นมิคลุมปลการตรงที่ว่า “เมื่อมองชาวบ้าน” ก็ทำให้ย้อนกลับมาเห็น “ชาวเรา” เข้าให้ ในฐานะนักถ่ายภาพเราอาจจะไม่หยุดความสนใจที่ตัวภาพที่ปรากฏขึ้น แต่เราจะตั้งขยายความสนใจไปที่ตัวคนถ่ายภาพว่า เพราะเหตุใดเขาจึงเลือกมุกกล้องจนก่อให้เกิดภาพเช่นนั้น

และสำหรับการตอบคำถามประการหลังนี้ ผู้วิจารณ์มิได้อาศัยกรอบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจเช่นผู้เขียน หากทว่าผู้วิจารณ์กลับจะใช้ทฤษฎีจิตวิทยาหรือจิตวิเคราะห์ที่ว่า คนเราจะแสวงหาสิ่งที่ขาดหายในตัวเองจากโลกภายนอก การฉายภาพของชุมชนผ่านสายตาของนักพัฒนาจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงโลกทรรศน์ จินตนาการ และความใฝ่ฝันของตัวนักพัฒนาเอง กล่าวให้ง่ายกว่านี้ก็คือ สิ่งที่นักพัฒนาอยากให้ชาวบ้านเป็น ก็คือภาพฝันที่ขาดหายไปในชีวิตจริงของนักพัฒนานั่นเอง

เมื่อย้อนกลับไปหาคำถามที่ผู้เขียนได้ตั้งเอาไว้ว่า งานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นแตกต่างไปจากการพัฒนากระแสหลักตรงไหน ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า ความแตกต่างนั้นอาจจะไม่ได้อยู่ที่การสร้างภาพชาวบ้านว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น แต่จุด

แตกต่างที่สำคัญก็คือ นักพัฒนากระแสหลักจะพัฒนาแต่ชาวบ้านเท่านั้น แต่นักวัฒนธรรมชุมชนจะต้องพัฒนาทั้งชาวบ้านและพัฒนาตัวเองไปด้วยในงานเขียนหลายชิ้น จึงมิได้มีการพูดถึงแค่ “ชาวบ้าน” เท่านั้น แต่มีการพูดถึง “นักพัฒนา” เอาไว้ไม่น้อยเช่นกันหรือแนวคิดที่ว่า “การทำงานพัฒนาเป็นการพบกันระหว่างวัฒนธรรมสองกระแส” ก็เป็นประจักษ์พยานอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึง “เรื่องของเขา” และ “เรื่องของเรา” ไปพร้อม ๆ กัน

(2) ต่อคำถามของผู้เขียนที่ว่า “แล้วยุทธศาสตร์การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนกับกระแสหลักจะเหมือนกันหรือแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด” ณ จุดนี้ ผู้วิจารณ์อาจจะต้องตั้งคำถามต่อไปว่า เราจะดูข้อเหมือนหรือข้อต่างในระดับวาทกรรม หรือในระดับความเป็นจริงกันเล่า เพราะคำตอบนั้นอาจจะออกมาได้หลายสูตร เช่น “เขียนเหมือนกันแต่ทำต่างกัน” “เขียนต่างกันแต่ทำเหมือนกัน” ฯลฯ

ปัจจุบันในวงวิชาการเริ่มมีความสนใจในประเด็นปัญหาเรื่องช่องว่างระหว่าง “the words” กับ “the things” ว่าระหว่างถ้อยคำกับเรื่องจริงไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือการกระทำนั้นซักจะเป็น “คนละเรื่องเดียวกัน” ไปเสียแล้ว ดังนั้นในขณะที่ผู้เขียนมีความเป็นห่วง “โลกแห่งถ้อยคำ” ค่อนข้างมาก ผู้วิจารณ์กลับมีปรีติในเรื่องของ “โลกแห่งความจริง” มากกว่า กล่าวคือ สำหรับผู้วิจารณ์แล้วไม่ว่างานเขียนวัฒนธรรมชุมชนจะพูด/เขียนอย่างไร ก็ยังอาจจะไม่สำคัญเท่ากับว่า เวลาทำงานจริงนั้นปฏิบัติอย่างไร

(3) ในท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจารณ์มีความเห็นส่งท้ายว่า งานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนมีคุณูปการที่สำคัญประการหนึ่ง มิใช่ในแง่มุมที่เป็นทางเลือกใหม่ในการพัฒนา หากทว่าเป็นแง่มุมที่ว่า “ไปดูเขา มาเห็นเราเข้า” กล่าวคือ เป็นการปักเขตพรมแดนกันใหม่ว่า “มีใครบ้างที่ต้องการการพัฒนา”

สำหรับทัศนะพื้นฐานของผู้วิจารณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในขบวนการวัฒนธรรมชุมชนนั้น ผู้วิจารณ์มีกรอบแนวคิดพื้นฐานว่า งานพัฒนานั้นมิใช่งานที่ใครทำให้ใครได้ ทุกคนต่างต้องทำให้กับตัวเองทั้งนั้น ชาวบ้านก็มีปัญหาแบบของเขา นักพัฒนาก็มีปัญหาแบบของเรา หากทว่าเราต่างได้ค้นพบว่าเพื่อที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวและของเรานั้น จำเป็นจะต้องมาร่วมแรงร่วมใจกันให้บรรลุผลของทั้งสองฝ่าย และงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนก็เป็นเสมือนประตูที่เปิดออกไปสู่เส้นทางแห่งการแก้ปัญหานั้น

มิถุนายน 2539